

Ozoda ANVARDINOVA,
O'zbekiston jahon tillari universiteti tayanch doktranti
E-mail:ll1218970@gmail.com

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

HISTORY, DIFFERENCES AND REQUIREMENTS OF ANALYTICAL GENRES IN JOURNALISM

Аннотация

This article examines the emergence of early mass communications and the oldest information about journalism. It describes the formation of analytical genres in journalism and their first appearances. The views and opinions of various scholars on this issue are studied. It provides information about how Russian journalism from the very first steps actively participated in the life of society and presented important social events to the reader through print media. It reveals on the basis of facts that the first appearances of analytical articles in the Uzbek press date back to the Jadid period, and examples of articles written by Jadids in this genre are analyzed. It also provides information about analytical genres such as correspondence, interviews, articles, and commentary, and provides an understanding of the requirements for them. In addition, the article discusses the research of the most famous scholars in this field.

Key words: History of journalism, genre, analysis, analytical genres, correspondence, interview, review, modern, mass media, press.

ИСТОРИЯ, РАЗЛИЧИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ЖУРНАЛИСТИКЕ И ТРЕБОВАНИЯ К НИМ

Аннотация

В этой статье рассматриваются древнейшие сведения о возникновении первых массовых коммуникаций и журналистике. Он описывает создание аналитических жанров в журналистике и их первые проявления. Изучаются мнения и суждения различных ученых по этому поводу. Русская журналистика с первых шагов принимала активное участие в жизни общества, представляя важные социальные события читателю через печатные средства массовой информации. Первые появления аналитических статей в узбекской прессе восходят к эпохе джадидов, раскрываются на основе фактов и анализируются примерами статей, написанных джадидами в этом жанре. Также дается информация о корреспонденции, беседах, статьях, комментариях, которые считаются аналитическими жанрами, и дается понимание требований, предъявляемых к ним. Кроме того, в статье обсуждаются исследования самых известных ученых в этой области.

Ключевые слова: История журналистики, жанр, анализ, аналитические жанры, корреспонденция, интервью, комментарий, джадида, средства массовой информации, печать.

JURNALISTIKADA TAHLILIY JANRLARNING TARIXI, FARQLARI VA ULARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Аннотация

Ushbu maqolada dastlabki ommaviy kommunikatsiyalarning paydo bo'lishi va jurnalistika haqidagi eng qadimgi ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Jurnalistikada tahliliy janrlarning yaralishi va ularning ilk ko'rinishlarini bayon etadi. Turli olimlarning bu boradagi fikr va mulohazalari o'rganiladi. Rus jurnalistikasi ilk qadamlardan oq jamiyat hayotida faol ishtirok etib, muhim ijtimoiy hodisalarni bosma ommaviy axborot vositalari orqali o'quvchiga taqdim qilgani haqida ma'lumot beradi. O'zbek matbuotida tahliliy maqolalarning ilk ko'rinishlari jadidlar davriga borib taqalishi faktlar asosida ochib beriladi va jadidlar tomonidan ushbu janrda yozilgan maqolalarga misollar keltirilib tahlil qilinadi. Shuningdek, tahliliy janrlar hisoblangan, korrespondensiya, suhbat, maqola, sharh kabilar haqida ma'lumot berilib, ularga qo'yiladigan talablar haqida tushuncha beriladi. Bundan tashqari, maqolada eng mashhur olimlarning ushbu sohada tadqiqotlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Jurnalistika tarixi, janr, tahlil, tahliliy janrlar, korrespondensiya, suhbat, sharh, jadid, ommaviy axborot vositalari, matbuot.

Kirish. Jurnalistika – ommaviy aloqa kanallari (matbuot, radio, televidenie, kino va boshqalar) orqali tegishli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va davriy ravishda tarqatish bo'yicha ommaviy faoliyat turi, ommaviy tashviqot va tashviqot shakllaridan biridir. Jurnalistlar tomonidan tarqatilayotgan ma'lumotlar auditoriya uchun ijtimoiy yo'naltirilgan mazmunga ega bo'lishi, jamoatchilik fikri va dunyoqarashini shakllantirishi, zamonaviy voqelikning barcha xilma-xilligidagi voqealarni o'zida aks ettira olishi kerak.

Dastlabki ommaviy kommunikatsiyalar tarixi – bu ibtidoiy odamlar axborotga bo'lgan ehtiyoj va zaruratni qondirish uchun qilingan harakatlar tarixidir. Jurnalistikaning ilk ko'rinishlari qadimga borib taqaladi. Buning bir qancha sabablari mavjud: odamlarni yon-atrofdagi bo'layotgan yangiliklardan xabardor qilish, axborot vositalari inson ongi va fikriga o'zining ta'sirini o'tkazish zarurati bo'lib bu vazifani esa jarchilar va notiqlar bajargan. Olimlar jarchilik, va'xonlik, notiqlik, xabarchilik kabi ommani qamrab oluvchi tadbirlarni eng qadimgi kommunikatsiyaning dastlabki shakllari, axborot tarqatishning ibtidoiy usullari sifatida keltirib o'tishadi[1]. Yozma ma'lumotlar

esa, masalan, qadimgi Misrda papyruslarga bitilib, tarqatilgan. Qadimgi Rimda shakllanishida alifbodan oldingi protoyozuvlarning ahamiyati ham muhim bo'lgan. Mixxat va ierogliflarni qamrab olgan protoyozuvlar so'zdan keyingi ikkinchi axborot inqilobi hisoblanadi.

Jurnalistika haqida eng qadimgi ma'lumot miloddan avvalgi 59 yilda Rimdan kelgan. Usha davrda yangiliklar "Acta Diurna" deb nomlangan sirkulyarda yozilgan. U kunlik nashrdan zavqlanib hamma o'qishi yoki o'qishga qodir bo'lganlar uchun shahar bo'ylab strategik tarzda osib qo'yilgan.

Tang sulolasi davri milodiy 618 yildan milodiy 907 yilgacha bo'lgan davrda Xitoy sud hisoboti tayyorlanadi va tegishli voqealardan xabardor bo'lish uchun hukumat amaldorlariga tarqatiladi. Bunga "bao" deb nom beriladi. Keyinchalik u 1911 yil oxirigacha va King sulolasining halokatigacha turli shakl va nomlarda davom etdi. Biroq muntazam yangiliklar nashrining birinchisi 1609 yilda Germaniyada ingliz tilida nashr etilgan. Dastlabki qog'oz ("eski ingliz" bo'lsa ham) 1622 yildan boshlab chiqarilgan "Weekly News" deb nomlanuvchi gazeta edi.

Rus jurnalistikasi ilk qadamlardan oq jamiyat hayotida faol ishtirok etdi. Muhim ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish bunday ishtirok etish shakllaridan biri edi. Matbuot rus hayotining deyarli barcha muhim jihatlarini tahlil qilib baholagan. Pyotrning "Vedmosti" nashrlarida o'sha davrga tegishli voqealarni tahliliy ko'rib chiqishning boshlanishi aniqlangan (birinchi navbatda harbiy mavzudagi materiallarda).

Joriy ijtimoiy muammolarni, shu jumladan jurnalistika muammolarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan yuqori tahliliy xarakterdagi nashrlar imperator Ketrin II tomonidan nashr etilgan "Vsyakaya vsyachina" "Har narsa bilan hamma narsa" jurnali sahifalarida paydo bo'ldi. Bular N.I.Novikov va Ketrin II ning poleimie matnlari edi. "O'quvchilar mehrini qozonish uchun ham faktik materiallarga, ham ehtiyotkorlikka ega bo'lish, tahlil qilish va bahslashish san'atini egallash kerak, omma bizning kelajakdagi xatlarimizdan qaysi birimiz hav ekanimizni ko'radi"- degan N.I.Novikov.

XX asr boshlariga kelib analitik yo'nalish rus so'ngira sovet jurnalistikasida rivojlanib borar ekan, bu yo'nalishga mos janrlar tizimi asta-sekin vujudga keldi. Bu tizimning asosini quyidagi janrlar tashkil etgan: yozishmalar, maktublar, maqolalar (umumiy siyosiy, iqtisodiy, adabiy-tanqidiy, bibliografik, tahririy), suhbat, risola, taqriz, sud hisoboti, insho. Xat yozish rus matbuoti sahifalarida voqealarni tahlil qilish uchun ishlatilgan birinchi janr edi[2]. Dastlab, u Pyotrning "Vedmosti" gazetasida paydo bo'lgan janr sifatida e'lon qilingan. XIX asr oxirida yozishmalar jurnal sahifalariga ko'chib o'tdi. Ushbu janrdagi nashrlarda poytaxt, viloyat va xorijda sodir bo'lgan turli voqealar batafsil yoritilgan. Ularning mualliflari taniqli yozuvchilar, jamoat arboblari, olimlar, N.M. Gagarin-Mixaylovskiy, N.I. Kareev, I.S.Turgenev, P.D.Boborikin va boshqalar.

XIX asrning o'rtalarida matbuot sahifalarida e'lon qilingan yana bir tahliliy janr sud hisoboti edi. Bunday hisobotlar asosan sud jarayonlariga yoki tugallangan sud ishlariga bag'ishlangan. V.D.Spasovich, A.F.Koni kabi taniqli huquq mualliflari tomonidan gazeta va jurnallar uchun tayyorlangan tahliliy hisobotlardir.

Shu davrda ko'plab nashrlar tahliliy ocherklarni nashr eta boshlaydi. Ularning mavzulari rus hayotining ko'plab hodisalarini o'z ichiga oladi. Ushbu janrdagi materialni taqdim etishning erkin shakli mualliflarga eng kutilmagan assotsiatsiyalardan foydalanishga va o'rganilayotgan hodisalarning muhim chuqurligiga kirishga imkon berdi.

O'zbek matbuoti tarixi jadidchilik harakati va jadid ziyolilari nomi bilan tabiiy ravishda bog'lanadi. Jadidchilik XX asr boshlarida Turkiston jamiyatini modernizatsiya qilish, uni tarbiyalash va huquqiy demokratik davlat qurishga intilgan oqimdir.

Maqola tushunchasi lotincha so'zdan kelib chiqqan va dastlab "qo'shma", "a'zo", "butunning bir qismi" degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun ham xabarlardan tashqari barcha janrlarni maqola dnb tushuniladi. Ammo maqola janrida ma'lum bir vaziyat, jarayon, hodisa tahlil qilinib, uning iqtisodiy yoki boshqa ahamiyatini aniqlash, uni qo'llab-quvvatlash yoki bartaraf etish uchun jurnalist o'z pozitsiyasini bildiradi. Qisqacha Maqola bajaradigan funksiyalar: O'quvchilarga dolzarb jarayonlar, vaziyatlar, hodisalarning ham ijtimoiy ham shaxsiy ahamiyatini, ularning sabab-oqibatlarini tushuntiradi. Shu bilan birga, o'quvchi e'tiborini bayon etilayotgan vaziyatdan keyin kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolarga qaratadi va strategik yoki taktik manfaatlar borligini ko'rsatadi. Muvaffaqiyatli maqola dolzarb vaziyat haqida real tasavvur uyg'otadi. Amaliy choralar ko'rish oldidan g'ochlar, impulslar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. To'g'ri yozilgan maqola har doim muayyan xarakterdagi predmetni tasvirlash bilan bog'liq bo'ladi. Hozirgi vaqtda matbuotda maqola janri namoyon bo'lishining nisbatan barqaror shakllari mavjud. Ularning asosiylari quydagilar[11]:

Umumiy tadqiqot maqolasi. Ushbu guruhga umumiy ahamiyatga ega, keng ko'lamli masalalar tag'il qilingan nashrlar kiradi. Masalan, bunday maqola muallifi mamlakatning siyosiy yoki iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlari haqida so'z yuritishi yoki bugungi kunda umuman jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar

yoki mamlakatning xorijiy davlatlar bilan o'zaro munosabatlari haqida fikr yuritishi mumkin. Bunday nashrlar yuqori darajada umumlashtirish, mualliflar taqakkurining globalligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotning maqsadi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining turli qonuniyatlari, tendensiyalari, istiqbollari o'rganishdan iborat.

Amaliy-tahliliy maqola. Sanoat, qishloq xo'jaligi, tadbirkorlik, madaniyat, fan, ta'lim, biznes, moliya va boshqa sohalarining dolzarb amaliy muammolarga qaratilgan. Ushbu maqolalarda faoliyatning u yoki bu sohasida, ishlab chiqarish tarmog'ida va boshqa sohalarida hal etiladigan amaliy vazifalar bilan bog'liq aniq muammolar, voqealar, harakatlar, vaziyatlar tahlil qilinadi. Amaliy-tahliliy maqola muallifi ishlab chiqarishning u yoki bu sohasida, bir qator korxonalarda, ijtimoiy soha va hokazolarda yuzaga kelgan vaziyatning sabablarini aniqlash, bu vaziyatlarga baho berish, ularning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, amaliy vazifalarini hal etish yo'lida turgan muammolarni aniqlash, imkon boricha bu vazifalarni samarali hal etish yo'llarini aniqlash, jamoatchilik muhokamasiga qandaydir amaliy takliflar kiritishni o'z oldiga maqsad chilib qo'yadi.

Bahsli maqola. Bunday maqolalar, odatda, jamiyatda qandaydir muhim muammolar bo'yicha bahs-munozaralar yuzaga kelganda e'lon qilinadi. Bahsli maqolaning maqsadi ikki hil bo'ladi. Birinchisi, masalaning kelib chiqish sabablari, ahamiyati, uni hal etishning yo'llarini ko'rsatish va o'z pozitsiyasini asoslash, muammoga o'z nuqtai nazarini bildirishdir. Ikkinchisida esa u o'z muxolifining pozitsiyasini rad etishga harakat qiladi. Tabiiyki, bunda keltirilgan faktlar, misollar mazmunida ham, maqolaning mantiqiy tuzilishida ham o'z aksini topadi. Foydalanilgan faktlar va misollarning hammasi muallifning pozitsiyasini tasdiqlashi lozim.

Korrespondensiya fakt yoki voqealar haqidagi xabarlar bilan bir qatorda vaziyatni tahlil qilishni o'z ichiga olgan janrdir. Uning asosiy maqsadi hodisani talqin qilish, sabablarini aniqlash, uning ahamiyati va qiymatini aniqlash, rivojlanishini bashorat qilishdir. Shuning uchun ham u tahliliy janrlar qatoriga kiradi. Uning ikki turi mavjud:

Axboriy korrespondensiya – sodir bo'layotgan jarayonlar haqida batafsil hikoya qiladi. Faktlarni guruhlashga, ularni umumiy mavzuga birlashtirishga harakat qiladi. Asosiy vazifasi voqega e'tiborini qaratish va uning rivojlanish tendensiyalarini ko'rsatishdir. Albatta, axboriy korrespondensiyada ham sodir bo'layotgan voqeaning tahlili mavjud lekin tahliliy korrespondensiyaga qaraganda ancha kamroq.

Tahliliy korrespondensiya – berilgan mavzudan kelib chiqib vaziyatni tahlil qiladi, voqeaning sabab-oqibati va bog'liqlik tomonlarini aniqlaydi. Jurnalist haqiqiy tadqiqotchi sifatida jamiyatda kechayotgan jarayonlarni hayotning alohida olingan qismlari misolida o'rganadi.

Ammo har ikkala turda ham umumiylik mavjud – chuqur mazmun, materialning yorqin berilishi, aniq xulosalar. Har ikkala turda ham vaziyat va jarayonlar, axborot hodisalarini aks ettirish predmeti hisoblanadi. Korrespondensiyaning markaziy mavzusi bitta muhim fakt bo'lib, qolgan barcha tafsilotlar, misollar, mulohazalar uni har tomonlama yoritish uchun yordamchi bo'lib xizmat qiladi.

Korrespondensiyada jurnalist faktlarning hammasidan foydalanmaydi, mavzuning aniq konsepsiyasini ishlab chiqishda yordam beroladiganlarini tanlaydi. Vaziyatni to'g'ri tahlil qilish uchun bir nechta bosqichlarni amalga oshiradi:

Sharh janr sifatida muallif jurnalistikasiga tegishlidir. Hozirgi vaqtda jurnalistikaning asosiy janrlar kompleksida sharh muhim o'rin tutadi[12]. Janr sifatida XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida keng tarqalgan. Hozirgi vaqtda asosiy jurnalistik shakllar to'plamida sharh muhim o'rin tutadi. Uning yordamida muallif dolzarb voqealarga munosabat bildiradi, ular bilan bog'liq vazifalar va muammolar, kamchiliklar yoki yutuqlarning qisqacha tahlili shaklida shakllantiradi, shuningdek, ularning bahosini, rivojlanish prognozini va hokozolarini ifodalaydi.

Sharh axborot janrlaridan aynan tahlilning mavjudligi va o'quvchiga allaqachon ma'lum bo'lgan biror hodisa tahlil qilinishi bilan farq qiladi. Bu janrda birinchidan, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni kuzatish, ikkinchidan, bu voqea-hodisalar mohiyatini o'ylab ko'rish, tahlil qilish va olingan natijalarni umumlashtirishdir. Odatda, siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy hayot va boshqa masalalar ko'rib chiqiladi. Biror vaqt davomida mavjud bo'lgan biror narsa ko'zdan kechiriladi. Shunga ko'ra, sharhlar ham kunlik, haftalik, oylik, yillik bo'ladi. Albatta, vaqt qamrovi qanchalik katta bo'lsa, ko'rib chiqilayotgan voqea yoki jarayonlar shunchalik jiddiy, global bo'ladi. Zamonaviy sharhning maqsadlari[13]:

Auditoriya e'tiborini ijtimoiy hayotning birinchi planga chiqarayotgan muhim yangi faktlarga qaratish, ularni baholash;

Sharhlanayotgan hodisani boshqalar bilan bog'lash, bu hodisaning sabablarini aniqlash;

Sharhlanayotgan hodisaning rivojlanish shakllantirish;

Qoida tariqasida, xulq-atvorning yoki masalalar echimining zarur usullarini misollar yordamida asoslash.

Xulosa. Tahliliy jurnalistikaning predmeti dolzarb ijtimoiy hodisalar, voqealar, jarayonlar, vaziyatlar va ular bilan bog'liq ijtimoiy taraqqiyotning nazariy va amaliy muammolari hisoblanadi. Bularning barchasini tushunib etish uchun jurnalist voqealarning sodir bo'lish sabablari va sharoitlarini aniqlashi, u yoki bu vaziyatda harakat qiluvchilarning yashirin motivlari va niyatlarini aniqlashi, vaziyatni rivojlantirish vositalari va yo'llarini to'g'ri tanlashi, nuqtai nazar va g'oyalarning asosligini baholashi kerak. O'z-o'zidan ma'lumki, bunday materiallar katta hajmga ega: ikki abza'da sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini ochib berish mumkin emas. Zero, axborot jurnalistikasida fakt muhim bo'lsa, tahliliy jurnalistikada faktlardan kelib chiqadigan fikr va shu fikrdan kelib chiqadigan muallifning his-tuyg'ulari muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Мўминов Ф., Нурматов А., Солиева М., ва бошқ. Жаҳон журналистикаси тарихи. - Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. 2006. -Б-27
2. Есин Б. И. История русской журналистики (1703—1917 гг.) М., 2000.
3. <http://www.dslib.net/zhurnalistika/rol-zhurnala-ozina-v-stanovlenii-tadzhikskoj-zhurnalnoj-periodiki.html>
4. Қодирий А. Танланган асарлар.-Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси. 2014. -Б-628
5. <https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulla-qodiriy-yigindi-gaplar-1925/>
[https://uz.wikipedia.org/wiki/Janr#:~:text=Janr%20\(fransuzcha%3A%20genre%2C%20lotincha,bo%CA%BBlgan%20san%CA%BCat%20asarinig%20alohida%20turi.](https://uz.wikipedia.org/wiki/Janr#:~:text=Janr%20(fransuzcha%3A%20genre%2C%20lotincha,bo%CA%BBlgan%20san%CA%BCat%20asarinig%20alohida%20turi.)
6. Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 9, 2005, вып. 1
7. <https://its-journalist.ru/articles/zhurnalisticheskie-zhanry-klassifikaciya-i-tipologiya-glazami-vedushhix-specialistov.html>
8. Тертычный А.А Аналитическая журналистика: учеб. Пособие. М. : Аспект Пресс, 2010.С.28
9. <https://cbs-irkutsk.ru/wp-content/uploads/2023/07/analiticheskie-zhanry-zhurnalistiki.pdf>
10. Кройчик Л.Е. Система журналистских жанров // Основы творческой деятельности журналиста: учебник для студентов вузов по спец. «Журналистика». – СПб.: 2000.
11. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. – М.: Аспект Пресс, 2017. – С. 121.
12. https://kgujournalist.ucoz.ru/publ/zhanry_zhurnalistiki/kommentarij_kak_analiticheskij_zhanr_kak_pisat_kommentarij/6-1-0-93